

СЕКЦІЯ 2

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС

DOMESTIC VIOLENCE AS A SOCIAL PROBLEM: PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

У статті представлено психологічний ракурс домашнього насильства як соціальної проблеми. Наголошено, що Україна однією з перших у світі визнала домашнє насильство проблемою суспільства та розпочала реалізацію відповідних заходів у сфері його запобігання і протидії. Домашнє насильство – це окремий вид злочину, діяння (дії або бездіяльність), що вчиняються, або погрози вчинення таких діянь щодо особи (жертва), з якою винний (кривдник) перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Визначено характерні риси (насильницьке діяння чи погроза його вчинення, специфічний характер насильства, місце вчинення, наявність родинного зв'язку між кривдником та жертвою) та ознаки (дії кривдника унеможливають ефективний самозахист жертви, порушують її права, умисні та спрямовані на досягнення цілі, спричиняють шкоду) домашнього насильства. Зазначено, що виділяють економічне, психологічне, сексуальне та фізичне домашнє насильство. Проаналізовано причини домашнього насильства. Указано, що до домашнього насильства призводить своєрідна експозиція ірраціонального мислення, яка впливає на почуття і поведінку особистості та, як наслідок, спонукує до прийняття рішення щодо вчинення насильницьких дій. Розкрито психологічну природу домашнього насильства через концепцію «драматичного трикутника» С. Карпмана, де сутність психологічної моделі стосунків зводиться до програвання в ситуації взаємодії трьох ролей: жертви, кривдника та рятувальника. Підкреслено, що домашньому насильству властиві циклічність та повторюваність. Охарактеризовано напруження, інцидент, примирення як фази домашнього насильства. Акцентовано, що домашнє насильство спричиняє прями та віддалені психологічні і фізичні наслідки для особистості та економічні й соціальні – для суспільства. Зауважено, що домашнє насильство як сучасна соціальна хвороба суспільства потребує свого подальшого розроблення та дослідження з позиції кваліфікованого психологічного та правового супроводу.

Ключові слова: домашнє насильство, жертва, кривдник, психологічна природа, соціальна проблема.

The article presents the psychological perspective of domestic violence as a social problem. It was emphasized that Ukraine was one of the first in the world to recognize domestic violence as a problem of society and began to implement appropriate measures in the field of its prevention and counteraction. Domestic violence is a separate type of crime, act (action or omission) committed or threat of committing such acts against a person (victim) with whom the perpetrator (offender) is (was) in a family or close relationship. Characteristic features (violent act or threat of its commission, specific nature of violence, place of commission, existence of family connection between the offender and the victim) and signs (actions of the offender prevent effective self-defense of the victim, violate his rights, intentional and goal-oriented, cause harm) of domestic violence. It is noted that there are economic, psychological, sexual and physical domestic violence. The causes of domestic violence are analyzed. It is stated that domestic violence is caused by a kind of exposure to irrational thinking, which affects the feelings and behavior of the individual and as a consequence encourages the decision to commit acts of violence. The psychological nature of domestic violence is revealed through the concept of S. Karpman «dramatic triangle», where the essence of the psychological model of relations is reduced to playing in a situation of interaction of three roles: victim, abuser and rescuer. It is emphasized that domestic violence is characterized by cyclicity and recurrence. Tensions, incident, reconciliation as phases of domestic violence are characterized. It is emphasized that domestic violence causes direct and long-term psychological and physical consequences for the individual and economic and social consequences for society. It is noted that domestic violence as a modern social disease of society needs its further development and research from the standpoint of qualified psychological and legal support.

Key words: domestic violence, victim, abuser, psychological nature, social problem.

УДК 159.99:316.624
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.22>

Бойко-Бузиль Ю.Ю.

д.психол.н., доцент,
заступник завідувача
науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення
Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України

Постановка проблеми. Україна однією з перших у світі визнала домашнє насильство соціальною проблемою суспільства та розпочала реалізацію відповідних заходів у сфері його запобігання і протидії. Так, у 2017 р. набув чинності Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію

домашньому насильству», у 2019 р. – Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими

явищами». Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2019 № 234 затверджено «Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі». У лютому 2021 р. Верховна Рада ухвалила Постанову № 1185–ІХ «Про прийняття за основу проекту закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі». Зазначене є вагомими кроками на шляху всенародної протидії проблемі домашнього насильства та показником узгодженої боротьби із суспільною хворобою XXI ст.

Нині розгорнута широка соціальна інформаційно-роз'яснювальна робота з висвітлення проблеми домашнього насильства, активно втілюються проекти, акції, тренінги, спрямовані на підвищення обізнаності суспільства щодо попередження випадків домашнього насильства, протидії діям кривдників та допомоги жертвам. Наприклад, інформаційна кампанія Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) Україна «Розірви коло», кампанія громадської організації «Ла Страда – Україна» «Стоп насильству», проект Міністерства юстиції України «Я маю право», проект Національної поліції України «Поліна», проект Європейського Союзу в Україні «Я проти насильства», проект громадської організації «Жінка майбутнього» «Театр проти насильства», освітній проект із протидії домашньому насильству «Дім(Не) Безпеки», онлайн-платформа для жертв домашнього насильства «Мені здається», освітній серіал «Онлайн-інструменти протидії домашньому насильству» на платформі «Дія. Цифрова освіта», Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства» та ін. На офіційному сайті Національної поліції України розміщено чат-боти протидії домашньому насильству та правової допомоги. Поряд із комунікативними й освітніми заходами соціальні послуги через учинення домашнього насильства надають 396 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, 29 притулків, два центри медико-соціальної реабілітації і 10 центрів денного перебування постраждалих осіб.

Та, незважаючи на позитивні здобутки у законодавчій та соціальній сферах, домашнє насильство й надалі залишається приватною/сімейною справою, тому часто замовчується («Усі терплять і ти терпи») та виправдовується («Від милого пана не болить і рана»). Серед «причин» учинення домашнього насильства анонсуються: прояв любові («Дитину люби, як душу, а тряси, як грушу»), виховання («Діти пустують від матиного серця, а розумнішають від батькового дубця»), згубний вплив психоактивних речовин («П'яний б'ється, скаче,

а проспиться – гірко плаче»), природа ставлення («Бий жінку обухом: припади та послухай, як дише та мороче, значить, іще хоче»), налагодження побуду («Жінка бита, бо хата не мита»), провокації з боку жертви («У закритий рот муха не влізе»), випадковість факту події («Наскочила коса на камінь»). Але насправді домашнє насильство породжується та підкріплюється деформованим сприйняттям особистих кордонів («Як сина батько не б'є малим, то син батька буде бити старим»), токсичністю стосунків («Власне безсилля так само небезпечно, як і чуже насильство») та головне – втратою відчуття безпеки («Битому собаці кия не показуй») тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз статистичних даних та наукової міждисциплінарної літератури з юриспруденції, психології, педагогіки, соціології тощо засвідчує, що проблемі домашнього насильства приділено особливу увагу. Науковцями і практиками розкривається зміст поняття «домашнє насильство» (Т. Малиновська [10], О. Книженко [6], Л. Сукмановська [14] та ін.), досліджуються його причини та наслідки вчинення (А. Вознюк [1], О. Дудоров, М. Хавронюк [3], Т. Гуменникова, А. Метіль [2], О. Калашник, О. Краснова, А. Кривуляк, І. Сотниченко [5] та ін.), вивчається український і міжнародний досвід запобігання та протидії домашньому насильству (О. Старчук [13], В. Пахомов, О. Безвін [12], І. Лопушинський, О. Ковнір, А. Некряч [9], С. Сургова, О. Файчук [15] та ін.), пропонуються алгоритми роботи з жертвами домашнього насильства і кривдниками (О. Степанюк, О. Мельниченко [11], Ю. Царевська [16], В. Бондаровська, Т. Журавель, Ю. Пилипас [7] та ін.). Та попри вагомість отриманих результатів домашнє насильство як соціальна проблема й надалі набуває нових загрозливих масштабів і потребує розв'язання, особливо з позицій соціальної та юридичної психології.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити психологічну природу домашнього насильства як соціального явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. За інформацією Міністерства соціальної політики України, у 2020 р. зафіксовано 211 362 звернення з приводу домашнього насильства, що на 61,9% більше, ніж у 2019 р., із них: від дітей – 2 765 звернень (1,3% від загальної кількості), від жінок – 180 921 звернення (85,6%), від чоловіків – 27 676 звернень (13,1%). Обліковано 262 звернення щодо вчинення домашнього насильства стосовно осіб з інвалідністю.

На офіційному сайті Національної поліції України (pnu.gov.ua) подано, що за два місяці 2021 р. до поліції надійшло 21 161 звернення про факт учинення домашнього насильства,

складено 23 726 адміністративних протоколів за ст. 173-2 КУпАП та винесено 6 668 термінових заборонних приписів стосовно кривдників. Нині на обліку в Національній поліції України перебуває 82 747 кривдників. Та головне, близько 70% постраждалих навіть не розуміють, що стали жертвами домашнього насильства.

Згідно зі ст. 126 прим. 1 Кримінального кодексу України [8] та ст. 1 п. 1. Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4], «домашнє насильство – це окремий вид злочину [8], діяння (дії або бездіяльність), що вчиняються або погрози вчинення таких діянь [4] щодо особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах [8]». Постраждалим (або жертвою є особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства) від домашнього насильства можуть бути чоловік, жінка, дитина, дорослий. Конкретно до кола осіб, які перебувають (перебували) з винним (або кривдником, тобто особою, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі) у сімейних або близьких відносинах, належать: подружжя, колишне подружжя, наречені, мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший із подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онучка); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онучка); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) у сім'ї патронатного вихователя.

До характерних рис домашнього насильства зараховано: насильницьке діяння чи погроза його вчинення; специфічний характер насильства; місце вчинення (осередок сім'ї, родини); наявність родинного зв'язку між кривдником та жертвою [12, с. 296]. А. Вознюк [1, с. 11] пропонує розмежовувати поняття «домашнє насильство» і «злочин, пов'язаний із домашнім насильством». Перший варто тлумачити як злочин, передбачений ст. 126-1 КК України, натомість злочин, пов'язаний із домашнім насильством, автором пропонується визначати як будь-яке суспільно небезпечне діяння,

що полягає у застосуванні будь-якої форми насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

До **ознак** домашнього насильства віднесено те, що дії кривдника унеможливають ефективний самозахист жертви (найчастіше кривдник має певні переваги над жертвою: вік, статус, фізична сила, положення тощо); порушують права жертви (кривдник намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи її права та свободи); є умисними та спрямовані на досягнення цілі; завжди спричиняють шкоду [16, с. 17].

Таким чином, із правового погляду домашнє насильство – це акти умисного систематичного вчинення протиправного впливу на близьких людей, які здійснюються проти їхньої волі, з метою надбання влади і контролю над ними, що призводить до різного роду страждань, розладів здоров'я, емоційної залежності чи погіршення якості життя потерпілої особи [10, с. 90], із психологічного – це ірраціональна соціальна взаємодія, яка призводить до психотравматизації та руйнування особистості як жертви, так і кривдника.

Виділяють такі *форми* домашнього насильства: економічне (умисне позбавлення житла, їжі, одягу, майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборона/примушування до праці, заборона навчатися тощо); психологічне (словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи тощо); сексуальне (будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності); фізичне (ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень, залишення у небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру тощо) [4].

Причини домашнього насильства поділяють на соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки); економічні (матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя, економічна залежність, безробіття); психологічні (стереотипи поведінки); педагогічні (відсутність культури поведінки, зокрема правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, позитивної моделі сімейного життя на засадах ґендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини); правові (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності, брак правової свідомості); політичні (схильність до ґендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та ґендерної рівності, увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом, брак уваги до батьківства); соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства); фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджувальних лікарських препаратів, хвороби нервової системи) [5, с. 17–18]. Разом із тим до основних причин домашнього насильства зараховують спосіб самоствердження, відповідну реакцію на насильство над собою, насильство заради порядку в родині [2, с. 13], залежність від психоактивних речовин, агресивність як рису особистості, дитячі психологічні травми, комплекси, психічне захворювання [7, с. 9]. Ми ж вважаємо, що до домашнього насильства призводить своєрідна експозиція ірраціонального мислення, яка впливає на почуття і поведінку особистості та, як наслідок, спонукає до прийняття рішення щодо вчинення насильства, зокрема насильницьких дій.

Психологічна природа домашнього насильства розкривається через концепцію «драматичного трикутника» С. Карпмана [11, с. 75], де сутність психологічної моделі стосунків зводиться до програвання в ситуації взаємодії трьох ролей: жертви, кривдника та рятівника [7, с. 6; 16, с. 12].

Кривдник відіграє активну роль переслідувача, тирана, агресора, ним керують суб'єктивно справедливе обурення, впевненість у власній правоті, прагнення досягти перемоги, намагання здійснити примусовий контроль. Кривдник не в змозі висловити свої потреби та зрозуміти потреби іншого, для нього насильницькі дії виступають єдиним способом ведення комунікації. Досить часто кривдником стає людина, яка має «уражену» самооцінку та сама переживала травма-

тичний досвід насильства. Жертва відчуває паніку, страх, незахищеність, образу, сором. Характерними рисами жертви є проблеми з виставленням власних кордонів, ігнорування загальноприйнятих сигналів «небезпеки» чи «напруги», схильність недооцінювати свої позитивні якості та перебільшувати негативні. Досить часто насильницькі дії для жертви є єдиним доступним способом отримання любові через страждання. Рятівником керують жалість, обов'язок, відповідальність. Рятівники наближені до жертви, коли співпереживають, прагнуть допомогти або захистити, при цьому їхні дії чи слова часто бувають необдуманими, занадто наполегливими, навіть агресивними, що уподібнює їх до кривдників.

Особливістю «динамічного трикутника» С. Карпмана є те, що ролі постійно змінюються, й одна людина може бути і кривдником, і жертвою, і рятівником одночасно, а драматизм взаємодії пов'язаний із витісненими емоціями, які створюють внутрішнє напруження у кожній з ролей і спонукають до постійного відтворення насильницького сценарію, який дає кожному «свою» вигоду: жертві – уникнення відповідальності та подальше підтвердження власної цінності, кривднику – відчуття власної могутності та переваги над іншими; рятівнику – потрібність та вихід прихованої ворожості.

Варто наголосити, що домашньому насильству властиві циклічність [11, с. 72; 16, с. 12;] та повторюваність, якщо насильство сталося хоча б раз, скоріше за все, станеться й у майбутньому, однак матиме тяжчий характер.

Виділяють фази домашнього насильства: «напруження» (підвищення напруги у відносинах, спалахи образ, вербальні агресивні дії, тривалість – від одного дня до кількох років), «інцидент» (накопичення агресії викликає ланцюгову реакцію, що веде до вибуху як інтенсивної насильницької поведінки, що завершується шоком та запереченням, тривалість – від двох годин до однієї доби), «примирення» (каяття з боку кривдника, виправдання з боку жертви, період ілюзій та мрій про позитивні зміни).

Домашнє насильство спричиняє прямі (настають відразу) та віддалені (настануть у майбутньому) **наслідки**, а саме: психологічні (стресові та панічні розлади, почуття провини та сорому, замкненість, страх спілкування, низька самооцінка, зневіра у собі, депресія, тривожність, відчай, небажання жити) і фізичні (ушкодження, каліцтво, інвалідизація, психосоматичні захворювання, вживання психоактивних речовин, передчасна смерть) для особистості та економічні (економічні втрати постраждалих, фінансові втрати роботодавців через непрацездатність жертв, додаткові витрати роботодавців на наслідки насильства,

збитки державних та громадських організацій, які надають послуги жертвам, використання коштів платників податків на кривдників) і соціальні (шкода для здоров'я та добробуту постраждалих, утрата людського життя, соціальна естафета відтворення жорстокості) для суспільства.

Та головною проблемою домашнього насильства є те, що воно досить часто не виходить за межі зачинених дверей, а отже, кривдник залишається непокараним та продовжує знущатися над жертвою. Жертва, яка піддається домашньому насильству, у кращому разі намагається якось боротися, однак найчастіше приймає таку форму взаємодії («Б'є значить любить»), замовчує та відвертається від допомоги. Тому домашнє насильство як сучасна соціальна хвороба суспільства потребує свого подальшого розроблення та супроводу з позиції психологічного та правового підходів.

Висновки з проведеного дослідження.

Домашнє насильство як явище відрізняється від інших видів насильства лише місцем свого скоєння, у сімейному, родинному колі. Домашнє насильство є соціальною хворобою суспільства, що призводить до психологічних і правових конотацій. Психологічним денотатом є корекція психотравматизації як жертви, так і кривдника, правовим – внесення змін у життя жертви та кривдника з притягуванням до відповідальності останнього.

Перспектива подальших наукових розвідок полягає у розробленні дорожньої карти запобігання та протидії домашньому насильству.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*, 2019. № 2. С. 6–14.
2. Гуменникова Т.Р., Метіль А.С. Характеристика домашнього насильства: відповідальність і наслідки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 35. Т. 2. С. 12–14.
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі

(науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

4. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

5. Попереження домашнього насильства : навчальний посібник / О.А. Калашник та ін. Київ, 2016. 92 с.

6. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. №. 2. С. 45–52.

7. Комплексна Програма корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення : інформаційно-методичні матеріали / за заг. ред. В.М. Бондаровської, Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. Київ : Калита, 2014. 284 с.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

9. Лопушинський І.П., Ковнір О.І., Некряч А.І. Запобігання та протидія домашньому насильству: механізми реалізації в сучасній Україні. *Наукові перспективи*. 2020. № 6(6). С. 159–168.

10. Малиновська Т.М. Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміну. *Наше право*. 2020. № 3. С. 85–91.

11. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина. Київ, 2020. 316 с.

12. Пахомов В.В., Безвін О.С. Домашнє насильство в Україні та за кордоном. *Young Scientist*. 2020. № 3(79). С. 295–298.

13. Старчук О. Заходи запобігання та протидії домашнього насильства: український досвід у міжнародному контексті. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2. С. 83–87.

14. Сукмановська Л.М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2016. № 3. С. 272–281.

15. Сургова С.Ю., Файчук О.Л. Державна політика у сфері подолання та протидії насильству в сім'ї: досвід України та Ізраїлю. *Public Administration and Regional Development*. 2020. № 9. С. 816–836.

16. Царевська Ю. Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультанток. Київ : КОН-ВІКТУС Україна, 2017. 36 с.